

TIJORAT BANKLARIDA FORFEYTING OPERATSIYALARI AMALGA OSHIRILISHI

Xasanov Ahmad Shodiyorovich

Samarqand Davlat Universiteti Kattaqo'rg'on filiali, o'qituvchi, asistent

Boliyev Davron Rahmonqul o'g'li

Samarqand Davlat Universiteti Kattaqo'rg'on filiali, talabasi

Boltayev Rashidbek Saparboy o'g'li

Samarqand Davlat Universiteti Kattaqo'rg'on filiali, talabasi

Annotatsiya

Banklar raqobatbardoshligining o'sishi, Mamlakatning xalqaro bozorlarga integratsiyalashuvining kuchayishi, eksport savdosiga davlat cheklovlarining kamayishi hamda o'zbek eksporti bilan bog'liq risklarning oshishi tijorat banklari taklif etadigan yangi bank xizmatlarining rivojlaninishini taqozo etadi. Mana shunday xizmatlardan biri forfeytinglashtirishdir. Ushbu maqola tijorat banklarining forfeyting operatsiyalari mazmun-mohiyati va o'ziga xos xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

Abstract

The increase in the competitiveness of banks, the strengthening of the country's integration into international markets, the reduction of state restrictions on export trade and the increase of risks associated with Uzbek exports require the development of new banking services offered by commercial banks. One of such services is forfeiting. This article contains the essence and specific features of forfeiting operations of commercial banks.

Kalit so'zlar: Forfeyting, faktoring, veksel, eksportyor, importyor, kafolat, aval, erkin konvertirlanadigan valyuta, xalqaro savdo, tratta

Keywords: Forfeiting, factoring, promissory note, exporter, importer, guarantee, advance, freely convertible currency, international trade, tratta

Forfeyting operatsiyasi ma'nosi jihatidan faktoring operatsiyasiga o'xshaydi. Faktoringdan farqli o'laroq, forfeyting tovarlar va xizmatlar sotuvidan kelib tushadigan tushumlaridan olish huquqini beruvchi bir martalik operatsiyadir.

Forfeyting – bu xalqaro savdoni moliyalashtirishning muqobil shaklidir. Forfeyting inglizcha «forfeiting» so'zidan olingan bo'lib, huquqdan voz kechish degan ma'noni anglatadi. Forfeyting – bu tijorat banklari tomonidan (forfeyter) to'lov amalga oshirilmagan sharoitda eksportyorga nisbatan regress huquqini hisobga olmasdan eksport talabnomalarini sotib olishdir. Boshqacha qilib aytganda, kreditordan aylanmasiz asosda o'tkazma yoki oddiy vekselni aylanma hujjatlarda qayd etilgan qarz sifatida sotib olishdir. Qarzni sotib oluvchi (forfeyter) qarzdorlardan pul mablag'larini

undirib olish imkoniyati bo'lmaganda, kreditorga nisbatan regress talabi bilan chiqishi huquqidan voz kechishi to'g'risidagi majburiyatning o'z zimmasiga oladi. Sodda qilib aytganda, xaridorning sotuvchi oldidagi majburiyatining moliyaviy agent tomonidan sotib olinishi bankning forfeyting xizmati deyiladi. Yanada aytadigan bo'lsak, forfeyting tashqi iqtisodiy savdoni kreditlash bo'lib, importyor tomonidan aktseptlangan veksellarni eksportyordan sotib olishdir.

Forfeyting tijorat kreditning bank kreditiga aylanish turidir. Agarda beruvchi kompaniya birinchi sinfdagi mijoz bo'lmasa, u holda, tegishli majburiyatlarni hisobga olish uchun qo'shimcha ravishda kafolat berilishi zarur. Odatda, eksportyor veksel (oddiy veksel) trattalarining tijorat turidan forfeytinglashga quyidagi tarzda o'tkazuvchi ishtirokchi sifatida qatnashadi:

A) ko'rsatilgan xizmatlar, yetkazilgan tovarlar uchun qayd etilgan to'lovlarni to'liq yoki qisman to'lovchi;

B) naqd pul bilan to'lash shartlari ostida barcha to'lovlarning majburiyatini va riskini moliyaviy vositachiga (forfeytor) o'tkazuvchi. Forfeytingning predmeti barcha turdagi qarzdorlik bo'lishi mumkin, lekin o'zaro moliyaviy aloqalarda avallari ham qo'llanilgan, rasmiylashtirish oson bo'lgan oddiy va o'tkazma veksellar ko'proq ishlatiladi. Forfeyting shartnomalari asosida akkreditiv turdagi kreditorlar va debitorlar schyoti bo'lishi ham mumkin. Kreditor (eksportyor, mol yetkazib beruvchi) kelishuvdan keyin (tijorat shartnomasi tuzilgandan keyin) forfeyterni shartnomani barcha ma'lumotlar bilan tanishtiradi. Bularga: valyuta, summa, kontragent, tovarlar turi, yetkazib berish shartlari, sug'urta, bank ta'minoti turi, bank garanti va boshqalar kirishi mumkin. Odatda, forfeyterga mijozni shartnomaning barcha shartlari bilan boxabar qilish va oxirgi qarorni qabul qilish uchun 3 ish kunidan oshmagan davr yetarli hisoblanadi. Shu davrdan boshlab kreditor (eksportyor, mol yetkazib beruvchi) forfeyterga kerakli komission to'lovlarni to'laydi. Xorij mamlakatlari amaliyotda, ko'pincha, komission to'lovlar yillik majburiyatning 0,75% dan 1,25% gacha belgilanib, avans to'lovlari sifatida amalga oshiriladi. Og'zaki kelishuvlardan keyin tomonlar ikki tomonlama shartnoma imzolaydilar.

Forfeyting operatsiyalarining quyidagi o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Bular:

- tashqi savdo operatsiyalari bilan o'zaro aloqa; - voz kechilayotgan yoki o'tkazib berilayotgan qarzdorlik huquqi qisqa yoki o'rta muddatli to'lov majburiyatlari bilan rasmiylashtirilishi (masalan, oddiy veksellar, tijorat trattalari);
- kreditlash yuqorida qayd etilgan to'lov majburiyatlarini hisoblash orqali amalga oshirilishi;
- taklif qilingan (o'rnatilgan) foiz stavkalarining o'zgarmas ekanligi;
- forfeyting operatsiyalarining faqatgina EAV – (erkin konvertirlanadigan valyuta)larda amalga oshirilishi;
- o'rta muddatli kreditlashga taalluqligi;

- ko'pgina hollarda investitsiyaga mo'ljallangan tovarlar sotuvida qo'llanilishi bilan ajralib turadi.

Amaliyotda shu narsa aniq bo'ldiki, tijorat kreditni bank kreditiga transformatsiya (o'tkazish) qilish metodi bo'lmish forfeyting kreditor (eksportyor, mol yetkazib beruvchi)ga bir qator qulaylik (afzallik)lar yaratib berishi mumkin. Masalan: avvalombor, forfeytingda kredit bank operatsiyalari bilan bog'liq bo'lgan risklardan, veksellar va boshqa to'lov hujjatlaridan pul olishdagi risklardan qochish; ikkinchidan, valyuta kursi suzib yuruvchi yurishidan keladigan risklar (qattiq o'rnatilgan foiz stavkalari orqali) va qarzdor moliyaviy holati o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan risklar; uchinchidan, qimmat bo'lgan eksportni sug'urtalashdan qutulish.

Kreditor (eksportyor) uchun forfeytingning kamchiligi forfeyterga risklarni o'tkazgani uchun biroz qimmatroqqa tushushi mumkinligi hisoblanadi. Forfeyting eng yangi tashqi savdoni kreditlashning turi hisoblanadi va boshqa operatsiyalarga nisbatan tez rasmiylashtirilishi, ayniqsa, investitsiyaga mo'ljallangan tovarlarni eksport qilishda juda qo'l kelishi bilan qulaydir. Aylanma majburiyatlarni sotib olish tegishli chegirmalar bo'lishini nazarda tutadi. Forfeyting mexanizmida quyidagi ikki ko'rinishdagi bitimlardan foydalaniladi. Moliyaviy bitimlarda – uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlarni tez sotish maqsadi; Eksport bitimlarda – chet ellik xaridorlarga kredit bergan eksportyorga naqd pul mablag'larining tushushiga ko'mak berishi. Forfeytirlashtirish uchun qulay bo'lgan kredit hujjatlariga debitor schyotlari va akkreditiv bo'yicha muddati to'lgan majburiyatlarni kiritish mumkin. Ular bu operatsiyalarning murakkabligiga qarab u yoki bu darajada o'xshashdir. Ularni amalga oshirish qatnashchilar tomonidan qarzdor mamlakatida ishlatiladigan huquqiy amaliyotni yaxshi bilishlarini talab etadi. Qarzlarni yopish muddatlari benefitsiar foydasiga yozilgan va qarzdorlarning maxsus roziligisiz qisman o'tkaziladigan schyotlar bitta hujjatda o'z aksini topadi, qarz hujjatlarining bu ikki turi ham hamma shartlarni to'liq bayon etishni talab etadi.

Bu o'z navbatida, ko'plab huquqiy va operatsion qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi va qoidaga ko'ra, forfeytor uchun debitor schyotlari va akkreditiv majburiyatlar kabi hujjatlarning jozibadorligini kamaytiradi, ammo forfeylashtirish bo'yicha operatsiyalar o'tkazish imkoniyatini yo'qotmaydi. Xalqaro savdo va kredit banklaridagi u yoki bu to'lov vositasini tanlash ko'plab yuridik, iqtisodiy va siyosiy fikrlashga bog'liq va bu qoidalar umumiy qoidani ishlab chiqish imkoniyatini bermaydi. Jahon bank amaliyotida forfeyting bitimlarining oshishi eksportyorlarga taalluqli tavakkalchiliklarning oshishi munosabati bilan moliyalashtirishning mos manbalarining kamchiligi bilan bog'liq.

Forfeyting bir qator ustunliklarga ega bo'lib, bu uni o'rta muddatli moliyalashtirishning jozibasini shakli sifatida namoyon etadi. Forfeytingning asosiy ustun tomonlaridan biri operatsiyalarni amalga oshirish bilan bog'liq barcha

tavakkalchiliklarini forfeyter o'z zimmasiga oladi. Bundan tashqari, ayrim mamlakatlarning belgilangan foiz stavkalaridan voz kechishi, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda import tovarlarini to'lash uchun valyuta mablag'larining muntazam yetishmasligi, siyosiy tavakkalchiliklar va bir qancha boshqa holatlar forfeyting operatsiyasining rivojlanishi uchun sharoit yaratadi. Forfeytingning asosiy shartlaridan biri, har qanday forfeylashtirilayotgan qarzlarning majburiy ravishda forfeyting uchun qulay bo'lgan shartsiz va chaqirib olinmaydigan bank kafolati yoki aval shaklida kafolatlanishi zarur. Agar import birinchi toifali qarz oluvchi va yetarli nufuzga ega bo'lsa, yuqoridagi shartga rioya etmasligi mumkin. Forfeylashtirish muddati olti oydan to besh yilgacha, ayrim holatlarda esa yetti yilgacha bo'lishi mumkin. Ammo har bir forfeyter asosan tegishli bitim uchun bozor shartlaridan kelib chiqqan holda o'zlarining doiralarini belgilaydi. Forfeylashtirish shartnomalari nisbatan AQSh dollarida, Shveysariya frankida yoki nemis markasida tuziladi, chunki forfeyter bozorda kam ishlatiladigan valyutalarda shartnoma tuzsa, uni qayta moliyalashtirish bo'yicha qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Forfeytinglashtirish tijorat kreditlarini qayta moliyalashtirish uslubi sifatida eksportyor uchun quyidagi qulayliklarni yaratadi:

- ehtimol tutilgan majburiyatlarning balans nisbatini soddalashtirish;
- likvidlilik holatini yaxshilash va tavakkalchilikni kamaytirish;
- qisman davlat yoki xususiy sug'urta bilan bog'liq va sug'urtalangan oldingi talablarni taqdim etishda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan likvidlilik bilan bog'liq yo'qotishlarni kamaytirish;
- foiz stavkalarining o'zgarishi, valyuta kurslarini va qarzlarning moliyaviy holatining o'zgarishi bilan bog'liq tavakkalchiliklarning mavjud emasligi.

Forfeytinglashtirish jarayonida bank – forfeyterlarda bir qator tavakkalchiliklar yuzaga keladiki. Ilgari ta'kidlanganidek, forfeytingning asosiy shartlaridan biri bank kafolati yoki avaldir. Kafolatchi sifatida, odatda, xalqaro bozorda faoliyat ko'rsatuvchi importyor mamlakatning prezidenti bo'lgan va importyorning to'lov qobiliyatini tasdiqlaydigan bank bo'lishi kerak. Kafolat nafaqat forfeyterning tavakkalchiligini kamaytirish uchun zarur, balki ssuda qog'ozlarining ikkilamchi bozorida majburiyatlarni qayta hisobga olish uchun ham zarurdir. Kafolat va avallar mohiyatan sodda ikkalasi ham qarzdor to'lovni to'lay olmay qolsa, tegishli sanada qandaydir summani to'lashni va'da qiladi. Kafolat asosiy bitimdan ozod bo'lishi zarur, chunki amaliyotda importyorning iqtisodiy holatini taxmin qilib kafolatlar beriladi, ammo forfeyter kafolatlar kafolat beruvchi bankning sof chaqirilmaydigan va shartsiz majburiyatlari bo'lishiga erishishi va eksportyor aylanmasiz hujjatlarga ko'proq ishonishi zarur.

Hozirgi kunda faktoring va forfeyting operatsiyalarini farqlash juda muhim. Forfeyting operatsiyalari faktoring operatsiyalarining bir turi hisoblansada, quyidagi

o'ziga xos tomonlari mavjud: Ikkala metod ham hozirgi kunda yaxshi bo'lib hisoblanadi, har birining o'z qulayliklari bor.

Xulosa.

Faktoring operatsiyalari kichik va o'rta korxonalar uchun juda qulay. Kichik va o'rta korxonalar debitorlik qarzlarni tez olishda va kredit jalb qilishda qiynalishadi. Lekin faktoringning buxgalteriya hisobi, marketing, informatsiya, reklama va sug'urta xizmatlarini taklif qilishi kichik va o'rta korxonalarining e'tiborini faqat ishlab chiqarishga qaratishga olib keladi. Shuning natijasida kengaytirilgan takror ishlab chiqarish rivojlanadi. Forfeyting esa yirik korxonalar uchun ko'proq qulay hisoblanadi. Chunki yirik korxonalar uzoq muddatli va ko'p mablag'ga muhtoj bo'ladilar. Va bu narsa ular uchun juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet sahifalari:

1. Darslik / Sh. Z. Abdullayeva; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: «Iqtisod-Moliya», 2017. – 732 b.
2. Abdullayeva.Sh “Pul,kredit va banklar” darslik , Toshkent 2003-yil
3. <https://arxiv.uz>
4. <https://wikipediya.uz>
5. <https://fayllar.or>